

КРИЗАТА НА ОЦЕЛЯВАНЕ И ОЦЕНКАТА ЗА НЕЙНАТА ДЪЛБОЧИНА

Огнян Симеонов*, Мая Ламбовска**

РЕЗЮМЕ:

Настоящата статия застъпва гледната точка на естествената еволюция на бизнес организациите. Статията разглежда кризите като необходимо предизвикателство, неизбежен спътник и двигател на тази еволюция. Заедно с някои основни методологически подходи към това разбиране, в статията се предлага обща характеристика на методика за оценяване на заплахите към организацията. Подобна методика се разглежда като ключов момент в разкриването на степента на противоречивост на организацията и нейната среда, което е източник на всяка криза.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: криза, управление на промяната, оценяване на заплахите.

1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЯ ПОДХОД КЪМ КРИЗАТА НА ОЦЕЛЯВАНЕ

Същността на бизнес организацията като съзнателно управлявана система е постигането на ново качество, различно от качествата на включените в нея елементи – социални, технически, информационни, природни и др. Новото качество на системата, разбирано като съвкупност от нови свойства в сравнение с тези на елементите и придават цялостност¹. В този общ смисъл оцеляването на организацията като система е тъждествено със запазване на нейната цялостност. Самата цялостност предполага някаква затвореност, ограниченост от външните условия. В рамките на тази затвореност организацията включва в цялостно единство системи от по-нисък порядък от гледна точка на новото качество, което им

---

* Огнян Георгиев Симеонов, доцент, доктор, служебен адрес: София 1700, комплекс Студентски град “Христо Ботев”, Университет за национално и световно стопанство, катедра “Финансов контрол”, e-mail: osimeonov@abv.bg, мобилен телефон: (+359)888 99 84 66

** Мая Руменова Ламбовска, доцент, доктор, служебен адрес: София 1700, комплекс Студентски град “Христо Ботев”, Университет за национално и световно стопанство, катедра “Управление”, mlambovska@abv.bg, мобилен телефон: (+359)898 90 83 57

¹ Афанасьев, В.: Системность и общество. Москва. 1980. с. 22.

придава. Същевременно самата организация представлява система от по-нисък порядък, елемент на системи от по-висок порядък, притежаващи друго ново качество, което самата организация не притежава. Този синтез на частите в цяло и на цялото в качеството му на елемент в друго цяло е *непрекъснат процес на взаимодействие и взаимна детерминация, в който организацията се променя и променя своята среда.*

Игнорирането на обективните процеси на взаимна вътрешна и външна детерминация може да доведе до ненужност на качеството и функциите, които организацията като система предлага както на своите елементи, така и на системата от по-висок порядък, в които тя е включена. Ненужност, в такъв смисъл, че организацията не предлага достатъчно условия за съхраняване на целостността както на своите елементи, така и на системата от по-висок порядък. Противоречията между организацията и тях придобиват непреодолим характер. Цялото се разпада поради разкъсване на вътрешните и/или външните връзки между организацията и системите, които тя включва или в които е включена.

От тази системна гледна точка кризата на оцеляване на организацията *има за източник противоречивостта между нейните функции и външната и вътрешната среда*, която достигнала определена степен, изисква от организацията промяна. Промяна, която може да бъде в посока загубване на целостта на организацията, т.е. нейната гибел, може да бъде и в посока съхраняване на нейната цялостност, в т.ч. чрез придобиване на качество и функции, т.е. развитие. Дори обаче да измерим силата на тези противоречия, възниква въпросът каква е тази степен или по-скоро степени, които изискват от организацията промяна или различни по своя характер промени. И при каква степен на тези противоречия организацията достига и пропада в *дъното на кризата*, от което следва нейната гибел.

Авторите на настоящата статия приемат, че *теорията за организационната екология* може да бъде ползотворно научно направление за намирането на отговор на посочените въпроси. В крайна сметка, едни и същи функции не могат да бъдат осъществявани от безкрайно множество организации, което обуславя гъстотата на различните популации организации като важен фактор за тяхното оцеляване. При достигането на определена степен на насищане на популациите следват процеси на редукция. Оцеляват тези, които осъществяват по-добре своите функции, които са легитимирали по-висока надеждност на функционирането и по-голяма отговорност за своите действия². Следователно степента на противоречивост на функциите на организацията с нейната среда има смисъл *само като относителна мярка спрямо другите организации от популацията*. Диагностиката на дълбочината на кризата на оцеляване и на основанията за промяна изисква съпоставяне на резултатите от измерването на противоречивостта за организациите от популацията с емпиричните доказателства за обективните тенденции в динамиката на тази популация. Едва тогава може да бъде направена по-конкретна преценка за степента на заплахата за оцеляване пред отделните организации под натиска на естествения отбор.

Приемайки по принцип тезата за естествения отбор като следствие от свръхнаселението, авторите на настоящата статия обаче търсят възможности за измерване на дълбочината на кризата в плоскостта на *теориите за организационната адаптация*. Избраната гледна точка допълва предишната, тъй като самата еволюционна теория разглежда естествения отбор като функция от по-голямата способност за приспособяване към изменилите се обстоятелства³. Ако отново приемем, че сме намерили начин да

---

² Hannan, M. and Freeman, J.: Organizational Ecology. C&H 1989. p. 74.

³ Дарвин, Ч.: Произход на видовете. Глава IV "Естественият подбор при оцеляването на най-приспособените. София 1968.

измерим степента на противоречивост на функциите, т.е. на действията, на поведението на организацията с нейната среда, възникват въпросите за това *какви са причините за тези противоречия и могат ли те да бъдат преодолены.*

В най-общ план причините за противоречивост на функциите на организацията могат да се коренят в три области: 1/ във визията, мисията и стратегията на организацията водещи до реализацията на неадекватна на средата целева функция; 2/ в оперативно-тактическото управление на организацията, намиращо израз в задаването на неадекватни стойности на включените в целевата функция променливи; 3/ в изпълнението на дейностите от организацията, намиращо израз в поддържане на неадекватни стандарти за дейности и/или несъответстващо на стандартите изпълнение. Промяната в организацията под натиска на противоречията със средата върви по обратния ред. Невъзможността на организацията да преодолее противоречията със своята среда във всяка от тези области е свидетелство за криза в тези области. В този смисъл *дълбочината на кризата на оцеляване в организацията има три основни степени: криза на изпълнението, криза на оперативно-тактическото управление, криза на стратегията.*

Оценката на дълбочината на кризата изисква *оценка на очакваните и/или фактически резултати от противодействието на организацията за ограничаване на нейните противоречия със средата.* Изчерпването на алтернативните варианти на промени в изпълнението като средство за намаляване на противоречивостта бележи дъното на първия етап на кризата, същото може да бъде приложено като доказателство за изчерпване и на втория етап. Невъзможността за ограничаване на противоречивостта чрез промени в стратегията при изчерпване на предишните етапи бележи началото на края на организацията. Разрешаването на кризите по същия ред очертава пътя за промяна и оцеляване на организацията.

В този смисъл *навлизането на кризата в дълбочина се дефинира чрез последователното изчерпване на вариантите за оцеляване на организацията на посочените три равнища.*

Преодоляването на всяка от посочените кризи и на кризата на оцеляване като цяло е свързано с промени в решаването на три основни групи проблеми: *предприемачески, инженерни и административни.* В своята съвкупност търсенето на нови решения на тези проблеми формира *адаптивния цикъл на организацията*⁴. Предприемаческите проблеми обхващат адаптацията на идеите за развитие към конкретни стоки и услуги; инженерните проблеми са свързани с разработването на системи от процеси за тяхното създаване, административните проблеми насочват към пътищата за рационализация и стабилизация на тези процеси по такъв начин, че да бъде намалена неопределеността вътре в организацията. От тази гледна точка кризата в организацията, разбираана като невъзможност тя да приложи варианти за намаляване на своята противоречивост със средата, *може да бъде характеризирана като предприемаческа и/или инженерна и/или административна криза.* За всяка една от тези локални, но взаимосвързани кризи може да бъде характерна дълбочина, измерена в посочените три степени.

Настоящата статия разглежда на методическо равнище само един от проблемите в оценяването на дълбочината на кризите в организациите – този за измерването на противоречивостта на техните функции със средата. Като показател за тази противоречивост се разглежда значимостта на заплахите, генерирани към организацията от нейните заинтересовани страни в качеството им на лицензиращи институции⁵. Методиката за оценяване предвижда използването на три скали за измерване (за стойности на показатели на организацията, характеризиращи

⁴ Miles, R. and Snow, Ch.: Organizational Strategy, Structure and Process. 1978. p. 21.

⁵ По-подробно виж: Симеонов, О. и Ламбовска, М.: Теоретични основи на вътрешен стандарт за измерване и оценяване на заплахите към организациите. Научни трудове на УНСС. София: т.2/2005. с. 97-120.

нейното поведение; на агресивност на лицензиращите институции; на силата на заплахата), преходът между които се осъществява чрез две функции (на агресивност на заинтересованата страна и на заплахата за организацията).

2. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА МЕТОДИКАТА ЗА ОЦЕНЯВАНЕ НА ЗАПЛАХИТЕ КЪМ ОРГАНИЗАЦИЯТА

Един от възможните варианти на методиката за оценяване на заплахите към организацията се проектира чрез следните **инструменти**:

- метод на фокусни групи;
- метод на анкетиране;
- метод на сравнение по двойки;
- теория на полезността на фон Нойман – Моргенщерн.

Методът на фокусните групи и методът на анкетирането се използват за оценяване на заплахите от организацията към лицензиращите институции по договорените лицензиращи показатели и за свързване на тези заплахи с агресивните действия, които ще се предприемат от тези институции. Фокусните групи се формират към лицензиращите институции. С членовете на фокусните групи се провеждат анкети, в които те оценяват величините на лицензиращите показатели, представляващи заплахата за лицензиращите институции, както и описват и сравняват агресивните действия, които ще предприемат институциите. Методът на анкетиране се прилага и за оценяване на заплахите от лицензиращите институции към организацията. В този случай анкетирането се провежда със субекта, вземащ решение (СВР) в организацията. *Методът на сравнение по двойки* се прилага за ранжиране на агресивните действия на лицензиращите институции по степен на агресивност и определяне на интервалите между тези

действия при нанасянето им върху координатната ос на агресията. Върху *теорията на полезността на фон Нойман – Моргенщерн* се основават два вида функции: функциите на агресивността на лицензиращите институции и функциите на заплахите към организацията. Чрез тази теория се оценява и отношението към риска на фокусните групи от лицензиращите институции и на СВР в организацията.

Приложението на инструментите за коментирания вариант на методиката изисква удовлетворяване на следните **ограничителни условия**:

- Налице е субективна определеност⁶, тъй като членовете на фокусните групи и СВР са напълно уверени в своите оценки и предпочитания.
- Отсъстват циркулярни триади в предпочитанията на фокусните групи, т.е. предпочитанията и комбинациите от тях на членовете на фокусните групи не са противоречиви⁷.
- Удовлетворени са изискванията за приложение на теорията на полезността на фон Нойман – Моргенщерн⁸.
- Функциите на агресивност и на заплахата са непрекъснати и монотонни.

Предлаганата методика в настоящата статия се реализира на **два етапа**.

На *етап първи* от методиката се определят функциите на агресивност на лицензиращите институции. Тези функции са скаларни едномерни функции на неполезност или антиценност по фон Нойман – Моргенщерн, определяни по лицензионните показатели съответно за условия на неопределена или определена

---

⁶ Ramirez, D.: Analysis of uncertainty. Fuzzy economic review. No 2. vol. III. Sant Cugat del Valles (Spain): Jamosic S. L. november 1998. p. 69-79.

⁷ Дэвид, Г.: Метод парных сравнений. Москва: Статистика 1978. с. 8.

⁸ Binger, B. and Hoffman, E.: Microeconomics with Calculus. Illinois: Scott Foresman and company 1988. p. 497-501; von Neumann, J. and Morgenstern, O.: Theory of games and economic behaviour. 2 ed. Princeton. N. J.: Princeton University Press 1947.

среда. Функциите на агресивност описват с каква неполезност/антиценност лицензиращите институции свързват изменението на всеки лицензионен показател и какви са действията, които те ще предприемат към организацията при достигане на конкретни стойности на лицензионните показатели. Функциите на агресивност (формула 1) се определят както функциите на полезност/ценност по фон Нойман – Моргенщерн⁹.

$$ag_i^{li}(y_i) = 1 - v_i^{li}(y_i) = \underline{v}_i^{li}(y_i) \quad (1)$$

където:

$ag_i^{li}(y_i)$ е агресивността на лицензираща институция li по показател Y_i ;

$v_i^{li}(y_i)$ - полезността/ценността за лицензираща институция li по показател Y_i ;

$\underline{v}_i^{li}(y_i)$ - неполезността/антиценността за лицензираща институция li по Y_i .

Първият етап на методиката се реализира чрез пет **процедури**:

- **процедура I.1 “Подготовка”** – В процедурата се формират фокусните групи в лицензиращите институции (брой, състав, членове), разработват се анкетните карти за анкетирането им, определят се лицензионните показатели.
- **процедура I.2 “Определяне на координатното пространство на функциите на агресивност”** – В процедурата се запознават фокусните групи с методиката за определяне на функциите им на агресивност, формира се пространството на оценките за агресивност (избор на квадрант и посока на координатни оси; скалиране на двете оси – на агресивните действия и на лицензионните показатели; определяне на основната насока във

⁹ Кини, Р. и Райфа, Х.: Принятия решений при многих критериях: Предпочтения и Замещения. Москва: Радио и связь 1981. с. 78-208.

функциите на агресивността на членовете на групите - нарастващи или намаляващи функции; скалиране на функциите на агресивност на фокусните групи), проверява се ориентацията на членовете на фокусните групи в координатното пространство.

- **процедура I.3 “Определяне на качествените характеристики на функциите на агресивност”** – В процедурата се определят характерът на функциите на агресивността на фокусните групи (нарастващи или намаляващи) и типът на тези функции по критерия “монотонност”.
- **процедура I.4 “Определяне на количествените характеристики на функциите на агресивност”** – В процедурата се определят емпиричните функции на агресивност на фокусните групи (анкетирание на членовете на фокусните групи за стойностите на показателите, с които свързват всяка отделна оценка за агресивност; формиране и начертаване на емпиричните разпределения на отговорите им; определяне типът и центровете на разпределенията; определяне характерните точки на емпиричните функции на агресивност), построяват се емпиричните функции на агресивност, проверява се характерът (нарастващи или намаляващи) и монотонността на емпиричните функции.
- **процедура I.5 “Избор на статистически функции на агресивност”** – В процедурата се избират подходящи параметрични семейства от функции за емпиричните функции на агресивност на фокусните групи, изчисляват се конкретните параметри на статистическите функции, съставят се статистическите функции, определя се отношението към риска на фокусните групи.

На **етап втори** от методиката се определят функциите на заплаха от лицензиращите институции към организацията. Те, както и функциите на агресивност, са скаларни едномерни функции на

неполезност или антиценност по фон Нойман – Моргенщерн за условия на неопределена или определена среда. Функциите на заплахата (формула 2) описват с каква неполезност/антиценност организацията свързва агресията на лицензиращите институции за изменението на лицензионните показатели. Функциите се определят чрез анкетиране на СВР от организацията.

$$th_i^{li}(ag_i^{li}(y_i)) = 1 - v_i^{li}(ag_i^{li}) = \underline{v_i^{li}(ag_i^{li})}$$

(2)

където:

$th_i^{li}(ag_i^{li}(y_i))$ е заплахата за организацията от агресията на лицензираща институция li по показател Y_i ;

$v_i^{li}(ag_i^{li})$ - полезността/ценността на заплахата за организацията от агресията на лицензираща институция li по Y_i ;

$\underline{v_i^{li}(ag_i^{li})}$ - неполезността/антиценността на заплахата за организацията от агресията на лицензираща институция li по Y_i .

Вторият етап на методиката се реализира чрез четири **процедури**:

- **процедура II.1 “Подготовка”** – В процедурата се запознава СВР с методиката за определяне на функциите на заплахата, формира се пространството на оценките за заплахата (избор на квадрант и посока на координатните оси, определяне на основната насока на функциите на заплахата).
- **процедура II.2 “Определяне на характеристиките на функциите на заплахата”** – В процедурата се определят качествените и количествените характеристики на функциите на заплахата на СВР, в т.ч. се определят характерните точки и се построяват емпиричните функции на заплахата към организацията.
- **процедура II.3 “Избор на статистически функции на заплахата”** – Процедурата се реализира по аналогия на едноименната

процедура от първи етап.

- **процедура II.4 “Проверка за съгласуваност”** – Процедурата се свързва в установяване на (не)съответствие между количествените и качествените характеристики на емпиричните и статистическите функции на заплахата.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Афанасьев, В.: Системность и общество. Москва. 1980.
2. Дарвин, Ч.: Произход на видовете. Глава IV “Естественният подбор при оцеляването на най-приспособените. София 1968.
3. Дэвид, Г.: Метод парных сравнений. Москва: Статистика 1978.
4. Кини, Р. и Райфа, Х.: Принятия решений при многих критериях: Предпочтения и Замещения. Москва: Радио и связь 1981.
5. Симеонов, О. и Ламбовска, М.: Теоретични основи на вътрешен стандарт за измерване и оценяване на заплахите към организациите. Научни трудове на УНСС. София: т.2/2005.
6. Binger, V. and Hoffman, E.: Microeconomics with Calculus. Illinois: Scott Foresman and company 1988.
7. Hannan, M. and Freeman, J.: Organizational Ecology. C&H 1989.
8. Miles, R. and Snow, Ch.: Organizational Strategy, Structure and Process. 1978.
9. Ramirez, D.: Analysis of uncertainty. Fuzzy economic review. No 2. vol. III. Sant Cugat del Valles (Spain): Jamosic S. L. november 1998.
10. von Neumann, J. and Morgenstern, O.: Theory of games and economic behaviour. 2 ed. Princeton. N. J.: Princeton University Press 1947.